

הרב חיים סבתו

מחלוקת רבי יהודה ורבי שמעון בבהמה שמתה בשבת

שנינו במסכת שבת:

"מחתיך את הדלועין לפני הבהמה ואת הנבלה לפני הכלבים. רבי יהודה אומר, אם לא היתה נבלה מערב שבת אסורה לפי שאינה מן המוכן" (שבת פכ"ד מ"ד).

הגמרא (ביצה ב, א) מבארת שתנא קמא של משנתנו הוא רבי שמעון, ונחלקו אמוראים (שם כז, ב) בהבנת דעתו של רבי שמעון. מר בר אמרם משמיה דרבא סובר, שרבי שמעון מודה שבעלי חיים שמתו אסורים, ולא התיר במשנתנו אלא בהמה מסוכנת שנתנבלה בשבת. וטעם הדבר, שכיון שהיתה מסוכנת בין השמשות, היה בדעתו להאכילה לכלבים. ואילו מר בריה דרב יוסף משמיה דרבא סובר, שרבי שמעון מתיר אפילו בהמה בריאה שנתנבלה בשבת לפי שדעתו שבעלי חיים שמתו מותרים, מפני שכל שמוכן לאדם מוכן אף לכלבים.

אפשר לפרש שהאמוראים הללו חולקים אם מה שר"ש סובר, שמוכן לאדם הוא מוכן לכלבים, הוא רק במסוכנת או אף בבריאה¹.

ויש להקשות: הרי ר"ש מתיר במוקצה מחמת איסור רק ביושב ומצפה (שבת מד, א), ואם כן איך יתכן שיתיר בהמה בריאה שנתנבלה והלוא אינו יושב ומצפה אימתי תמות בהמתו? יש ראשונים שתירצו שכיוון שמיתה מצויה, חשוב כאילו יושב ומצפה², ויש שתירצו שמה שמצריך ר"ש את התנאי של יושב ומצפה אינו אלא בנר שדחה בידים אבל בבהמה, שלא דחה בידים, אין צריך לתנאי של יושב ומצפה. ובסברא זו נחלקו האמוראים: מר בר אמרם סובר שהתיר ר"ש רק בתנאי של יושב ומצפה ולכן מתיר רק בבהמה מסוכנת, ואילו מר בריה דרבי סובר שבמקום שלא דחה בידים אין צורך בתנאי של יושב ומצפה ולכן מתיר אף בבריאה.

אבל פירוש זה ייתכן רק אם נאמר שיש כאן מוקצה מחמת איסור, ודבר זה קשה מאד, שהרי בגמרא בביצה מופיעה מחלוקת אמוראים זו בהתיחס למשנה בביצה: "בהמה שמתה לא יזינתה ממקומה" (ביצה פ"ג מ"ה), ומשנה זו נשנתה ביום טוב, וביום טוב אין כלל איסור שחיטה ואם כן אין הבהמה מוקצית מחמת איסור³.

הקשו הראשונים: מלשון משנתנו "לפי שאינה מן המוכן" (שבת פכ"ד מ"ד) משמע,

1. אבל הגר"א בהנהותיו לאו"ח סימן שיח פירש את מחלוקתם באופן אחר.
2. ועיין היטב בביאור המושג יושב ומצפה בחידושי התי"ס ראש מסכת ביצה, ובספר חידושים וביאורים לגר"ח גריינמן שליטי"א מועד ב', ובספר בית ישי לגאון הרב שלמה פיישר שליטי"א סימן י"ד.
3. שוב ראיתי שכך הקשה הגר"ח גריינמן שליטי"א, חידושים וביאורים, מועד, סימן ק.

שרבי יהודה אוסר מפני שהיתה הבהמה ראויה לאכילת אדם, והקצה אותה בדעתו מאכילת כלבים. אבל אילולי כן היה ר"י מתיר. וקשה, שהרי גם בלאו הכי יש לאסור מטעם מוקצה מחמת איסור, הואיל ובין השמשות היתה הבהמה אסורה לאדם משום איסור שחיטה שהוא אב מלאכה, וכיצד רבי יהודה קורא לה: "מוכן לאדם". וביתר שאת קשה על פסק ההלכה. אנו פוסקים כרבי שמעון במשנתנו שבהמה שמתה מותרת לכלבים (ואף אם היתה בריאה בין השמשות), וקשה שהרי היא גם מוקצה מחמת איסור, ובנושא זה נפסקה ההלכה כרבי יהודה האוסר.

והנה, מן הגמרא בחולין (יד, א) מוכח, שהיא הבינה את משנתנו שלא מטעם מוקצה מחמת איסור אלא רק מדין "מוכן לאדם אינו מוכן לכלבים". שהרי שנינו: "השוחט בשבת וביום הכיפורים אף על פי שמתחיליב בנפשו שחיטתו כשרה" (שם) וכתבה הגמרא:

"אמר רב הונא, דרש חיאי בר רב משמיה דרבי, אסורה באכילה ליומא. ונסבין חבריא למימר, רבי יהודה היא" (שם).

ודנה הגמרא "הי רבי יהודה" והשיבה:

"אמר רב אבא, רבי יהודה דהכנה היא, דתנן: 'מחתכין את הדלועין לפני הבהמה, ואת הנבלה לפני הכלבים. רבי יהודה אומר: אם לא היתה נבלה מערב שבת - אסורה, לפי שאינה מן המוכן'. אלמא כיון דלא איתכן מאתמול אסורה, הכא נמי כיון דלא איתכן מאתמול אסורה. אמר ליה, אביי מי דמי? התם מעיקרא מוכן לאדם והשתא מוכן לכלבים, והכא מעיקרא מוכן לאדם והשתא מוכן לאדם" (שם).

והנה, אם ידעה הגמרא שטעמו של רבי יהודה האוסר הוא גם משום מוקצה מחמת איסור שחיטה, נפלאות מאד תשובתה! שהרי אדרבה, במשנה בחולין מדובר 'שעבר על איסור ושחט בשבת, ואם כן כל שכן שיחשב מוקצה מחמת איסור, ומה פשר התשובה שהבהמה מוכנה לאדם וכיצד היתה מוכנה אם חל עליה איסור שחיטה בין השמשות? ברור, שהגמרא בחולין הבינה, שטעם האיסור לרב יהודה הוא רק משום מוכן לאדם אינו מוכן לכלבים, ולא משום מוקצה מחמת איסור. עוד יש להביא ראיה מהגמרא שניסתה להסביר את דעת רב האוסר לאכול בהמה שנחטה בשבת משום מוקצה מחמת איסור, ולסיוע לכך הביאה את "רבי יהודה דנרות" האוסר לטלטל נר שדלק בין השמשות ולא הביאה את משנתנו. וכך הם דברי הגמרא שם:

"אלא אמר רב ששת בריה דרב אידי, רבי יהודה דנרות היא. דתניא, מטלטלין נר חדש אבל לא ישן, דברי רבי יהודה. אימור דשמעת ליה לרבי יהודה במוקצה מחמת מיאוס, במוקצה מחמת איסור מי שמעת ליה? אין, דתנן: רבי יהודה אומר: כל נרות של מתכת מטלטלין חוץ מן הנר שהדליקו בו באותה שבת" (חולין יד, ב).

מכך שהוצרכה הגמרא להביא לענין זה את רבי יהודה דנרות ולא הסתמכה על מה שהביאה קודם לכן את רבי יהודה בבהמה שנתנבלה, ברור שהבינה ששם לא שייך הטעם של מוקצה מחמת איסור. אלא שיש להבין מדוע הבינה הגמרא שבבהמה שנשחטה שייך מוקצה מחמת איסור, ובבהמה שנתנבלה לא שייך, והרי בשניהם חל איסור שחיטה בין השמשות. ואפשר לומר, שכונת הגמרא שמן המשנה אי אפשר להוכיח דין מוקצה מחמת איסור אף אם הוא קיים, כיון ששם יש עוד טעם, שהבהמה לא הוכנה לכלבים, אך כפי

מה שביארנו קודם, פירוש זה דחוק בגמרא, ודו"ק.

הגמרא ממשיכה ודוחה: "דילמא שאני התם (בנרות), דהוא דחי ליה בידיים", וכותב רש"י "שהדליקו בו הנר, אבל בהמה דממילא אידחיא, אימור הדר חזיא" (שם טו, א ד"ה בידיים). סברא זו אומרת הגמרא בדעת רבי יהודה, וקשה שהרי בסתם מוקצה רבי יהודה אינו מצריך דחיה בידיים, וחולק על רבי שמעון שאוסר מוקצה דוקא אם דחאו בידיים. וכן מפורש בגמרא לגבי פירות: "אילימא רבי יהודה, ומה היכא דלא דחיה בידיים אית ליה מוקצה, היכא דחיה בידיים, לא כל שכן" (שבת מה, א). וכתב רש"י "אפילו הכניסן נמי לאוצר" (שם, ד"ה אי נימא), וכונתו למשנה "לא את האוצר" (שם פ"ח מ"א), וכן כתבו התוספות: "כגון הא דתנן ולא את האוצר, ותנן נמי בפרק בתרא - רבי יהודה אומר: אם לא היתה נבלה מערב שבת, אסורה" (שם ד"ה היכא). וצריכים לבאר, שכונת הגמרא לחלק שבשאר מוקצים, לרבי יהודה חשיב מוקצה אפילו במקום שלא דחיה בידיים, אבל במוקצה מחמת איסור דוקא במקום שדחה בידיים.

הסברא לחילוק זה בדעת רבי יהודה נמצאת בחידושי הרשב"א: "דאין מוקצה אלא מה שמקצה אדם מדעתו, והקצאת בהמה בחייה אינה באה מדעת האדם, אלא דאריא דאיסורא רכיב עליה, וכיון דנשחטה הותרה" (חולין יד, ד"ה ואת הנבלה). כלומר, במקום שהאיסור הוא חיצוני, רק דחיה בידיים תיחשב למוקצה, מה שאין כן בדבר שמוקצה מחמת עצמו ולא מחמת האיסור, אין צורך בדחיה בידיים כדי לאוסרו מטעם מוקצה וזהו דין האוצר. אבל הגמרא בחולין אומרת: "עד כאן לא שרי אלא במבשל, הואיל וראוי לכוס, אבל שוחט דאינו ראוי לכוס, לא" (שם). ומשמע, שמוקצה מחמת איסור הבא מאילו נחשב למוקצה. יודלא כי הא דאמרין לעיל, שאני התם דדחיה בידיים" (לשון הרשב"א בחידושי לחולין טו).

ונחלקו הראשונים אם חילוק זה בדעת רבי יהודה נשאר להלכה. נראה, שהתוספות הסתמכו על חילוק זה כדי להשיב על שאלתנו מדוע הגמרא לא פירשה את נבלה מדין מוקצה מחמת איסור וכתבו, לפי שלא דחיה בידיים (שבת מה, א ד"ה היכא). דבר זה פותר את בעיית הסתירה בהלכה. אמנם אנו פוסקים כרבי יהודה במוקצה מחמת איסור אבל רק אם דחיה בידיים, אולם בנבלה, שלא דחיה בידיים, אין אנו פוסקים כמותו. וייתכן, שאף הוא עצמו מודה שאינו מוקצה (תלוי במשיכ לעיל). ומה שכתבו התוספות (שם) שבנבלה רבי יהודה אינו מצריך דחיה בידיים, זהו מצד "שאינו מוכן לכלבים", אבל בזה אנו פוסקים כרבי שמעון ולא כמותו. ובמוקצה מחמת איסור, שאנו פוסקים כמותו מודה רבי יהודה שאם לא דחיה בידיים לא חשיב מוקצה. ואף שתירצנו בזה את הסתירה בהלכה (בין הפסק שבהמה שנתנבלה מותרת לבין מוקצה מחמת איסור. שאסור), לא תירצנו את הגמרא. שהרי ברור שהגמרא בחולין לא ידעה חילוק זה בתחילה כפי שהוכחנו, ואף על פי כן הביאה את משנת "בהמה שנתנבלה" רק לענין "מוכן לאדם אינו מוכן לכלבים" ולא לענין מוקצה מחמת איסור וכמו שביארנו. ומכאן סיוע גדול לשיטת הרמב"ן, שסובר שבבהמה שנשחטה בשבת, אכן יש מוקצה מחמת איסור, אבל בבהמה שנתנבלה בשבת אין מוקצה מחמת איסור. וזו לשון הרמב"ן:

"ואני סובר עוד בפירוש אותה שיטה, שכל דבר שעומד לכלבים מוכן הוא לכלבים, אף על פי שנאסר לשחוט להם, שהמוכן שקפץ עליו איסור שבת, ועל כרחו של

מכין אסרו עליו, לא יצא מכלל הכן, אלא לאיסור מלאכתו... אף על פי שנאסר לשחוט בשבת, שכיון שמאמול מוכנת ולא נאסרה אלא בשביל איסור שבת, עדיין הכנתו עליה ודעתו לאכול לכשתבוא לו שעת היתר... ובלבד שלא לעבור על איסור שבת שבה לא בשוגג ולא במזיד ואפילו בשחט ברשות, כגון שחט לחולה... וכאן הרי לא עבר על איסור שבת והכנתה עליה לכלבים... (הרמב"ן במלחמות לפרק ג בביצה)⁴

וכך יסבור הרמב"ן גם בפירות שנשרו בשבת (אלא ששם אסורים מטעם אחר), והביא הרמב"ן ראיה לדבריו: "דאי לא תימא הכי, למאן דאמר שבת זיוס טוב קדושה אחת הן, היכא אכיל בשרא ביום טוב אחר השבת, והלא בעלי חיים כולן נאסרו בשבת, ומוקצה מחמת איסור הם, ואסוריהם הם ביום טוב, אלא שמע מינא לכשתבוא להם שעת הכושר הותרו, כיון שלא עברו על איסור שלהן כלל" (שם).

ולפי זה, מובנת הסוגיא בחולין. הסוגיא שם הבינה בפשטות, שבהמה שנשחטה נחשבת למוקצה מחמת איסור, אך בהמה שנתנבלה לא נחשבת למוקצה מחמת איסור. והטעם, כיון שבהמה שנשחטה התקיים בה איסור שחיטה, הרי שבמקרה כזה הקצה אותה מדעתו קודם השבת, אבל בהמה שנתנבלה על דעת שתמות בשבת, לא הקצה אותה מדעתו מחמת איסור, כי אין זה איסור. החידוש בדברי הרמב"ן הוא, ששייכת הקצאה לענין אחד, ואם אכן קרה, המוקצה אסור, אך לא לענין אחר שלגביו אין הדבר מוקצה. ובפסחים על המשנה "אוכלין מתחת הנשרים בשבת" (פ"ד, מ"ח), אומרת הגמרא:

"אמר עולא אמר ר"ש בן לקיש: מחלוקת בשל מכבדות... אבל בשל בין הכיפין דברי הכל מותר. אמר ליה רבא: והא מוקצות נינהו? (שמערב שבת בין השמשות היו מחוברות ונמצאו מוקצות מחמת איסור תלישה, ומוקצה לבין השמשות מוקצה לכל היום - רש"י) וכי תימא הואיל דחזי לעורבין, השתא, מוכן לאדם לא הוי מוכן לכלבים דתנו: 'רבי יהודה אומר: אם לא היתה נבלה מערב שבת אסורה, לפי שאינה מן המוכן, מוכן לעורבים הוי מוכן לאדם? אמר ליה: אין! מוכן לאדם לא הוי מוכן לכלבים, דכל מידי דחזי לאיניש לא מקצה ליה מדעתיה, מוכן לעורבים הוי מוכן לאדם. כל מידי דחזי לאיניש דעתיה עלויה" (שם נו, ב).

והנה, לכאורה, גמרא זו קשה על הרמב"ן, שהרי לשיטתו אין כאן מוקצה מחמת איסור, שהרי לא התקיים האיסור אלא נשרו הפירות. ואם כן, מה מקשה רבא "והא מוקצות נינהו"? והרמב"ן עצמו תירץ גמרא זו באומר: "ולא דמיא נמי לפירות שנשרו ודגים שנצודו שאין הכנה בהם כלל". כלומר, שבהמה קודם כניסת שבת היתה מוכנת לאדם, ולר"ש היתה בכלל הכנה זו גם הכנה לכלבים, וכניסת השבת היטילה איסור על ההכנה. אבל, אם באה שעת הכושר לאכול לכלבים על ידי שמתה, נעורה ההכנה, לעומת זאת, פירות שהיו מחוברים, לא היו מוכנים כלל לאכילה (קודם תירוץ הגמרא שהוכנו לעורבים) ולכן הם מוקצים. ואף שכתב הרמב"ן גם תירוץ שני: "אי נמי בפירות גזרין שמא יעלה ויתלוש", צריך לומר שלדעתו שני התירוצים מתאימים לגמרא בביצה, אבל

4. הובאו דבריו גם ברשב"א חולין ט"ו, ובר"ן סוף פרק חבית במסכת שבת.

לסוגיא בפסחים מתאים רק תירוצו הראשון.⁵

גם התוספות בכמה מקומות⁶ התקשו בשאלה, מדוע רבי יהודה לא השתמש בטעם של 'מוקצה מחמת איסור' בבהמה שנתנבלה, והשיבו על כך תשובות שונות. הריב"ם⁷ גרס במשנה: "אם לא היתה נבלה מערב יום טוב", וממילא אין כאן כלל בעיה של מוקצה מחמת איסור (ואכן הגמרא בביצה מביאה את משנתנו ביחס ליום טוב). והרי פורת⁸ תירץ, שאכן יש בבהמה שנתנבלה משום מוקצה מחמת איסור, אלא שמלשון המשנה: "לפי שאינו מן המוכן" דייקה הגמרא, שאף אילולי הטעם של 'מוקצה מחמת איסור' היה אוסר רבי יהודה מטעם אחר (שאינו מוכן לכלבים). גם ר"ת סובר, שבבהמה שנתנבלה שייך הטעם של מוקצה מחמת איסור⁹. כלומר, לדעתם של ר"י פורת, ר"ת וריב"ם, בהמה שנתנבלה בשבת, שייך בה מוקצה מחמת איסור. וכבר הקשינו על דבריהם ממהלך הסוגיא בחולין. אבל ר"י ורבי יעקב מקורביל¹⁰ תירצו תירוצים אחרים כדי להראות שאין בבהמה שנתנבלה בשבת מוקצה מחמת איסור. הרי כתב: "דיש דברים ראויים ליתן לפני הכלבים חיים, כגון עופות וכיוצא בזה, הילכך אי לאו דמוכן לאדם לא הוה מוכן לכלבים, הוה שריא ליתן לכלבים" (תוספות שבת קנו, א ד"ה ר"י אומר). ואם כן אין זה מוקצה מחמת איסור כי מעולם לא הוקצתה לכלבים. "ומוכן לאדם, היינו שעומדת לאכילת אדם ואף על גב דאינה ראויה לאדם לאותה שבת, היינו מחמת איסור ולא מחמת הקצאה שלא היה רוצה שיחנה בה אדם... ואילו היתה עומדת לכלבים כמו שהיא עומדת לאדם היתה מותרת כשנתנבלה בשבת דלגבי כלבים ליכא מוקצה מחמת איסור" (ביצה ו, ב. תנ"ד"ה השתא). ונראה ברור, שמה שכתב "דלגבי כלבים ליכא מוקצה מחמת איסור" כוונתו, שאחר כך היה חוזר ונהיה מוכן לאדם בשבת אף שלאדם לא היתה ראויה בחיים, וכדברי הגמרא בפסחים: "מוכן לעורבים מוכן לאדם דכל מידי דחזי לאיניש - דעתיה עילויה" (שם נו). ואם תאמר: אם כן מהו שאמרה הגמרא בחולין, שבהמה שנשחטה נחשבת למוקצה מחמת איסור? נצטרך לומר, שאי אפשר לכלבים לאכול בהמה חיה ולפיכך חשיב מוקצה מחמת איסור, ודוחק. ואם היינו מפרשים כוונתו שלא חשיב מוקצה לכלבים אבל לאדם חשיב מוקצה מחמת איסור, היה מוכן מאד מדוע בהמה שנשחטה אסורה, כיון ששם האיסור הוא לאדם. אך זה קשה לומר מפני הגמרא בפסחים שהבאנו לעיל, שמוכן לעורבים מוכן לאדם. ודו"ק. ובשם הרי"י מקורביל כתבו התוספות:

"דשפיר מיירי דוקא לענין שבת ואף על פי כן מוכח שפיר דמוכן לאדם לא הוי מוכן לכלבים, דאי סלקא דעתך מוכן לאדם הוי מוכן לכלבים, אם כן בערב שבת מבעוד יום אם היה מוכן לאדם היה כמו כן מוכן לכלבים, אם כן כשהחשיך וקידש היום, אף על גב דנסתלקה הכנה דאדם, שאינה ראויה לאדם עכשיו, מכל

5. ועיין פסחים נו בתוספות ד"ה מוכן לעורבים.

6. שבת קנו, פסחים נו, ביצה ו.

7. הוכחו דבריו בתנ"ד"ה השתא, ביצה ו, ובתנ"ד"ה ר"י שבת קנו.

8. הובאו דבריו בתוספות הנ"ל, שבת ופסחים.

9. תנ"ד"ה הני כרכי, שבת יט.

10. ובתור"פ מוזכר רבי יצחק מקורביל.

מקום היתה מוכנת לכלבים מבעוד יום, וכיון שהיתה מוכנת להם, ההכנה לא הסתלקה בקידוש היום" (תוספות בביצה שם).

וצריך להבין מה כונתו "שלא הסתלקה בקידוש היום הכנתו לכלבים", הרי סוף סוף כשנאסרה שחיטה איך יתן לכלבים? ואם נפרש דבריו על פי ר"י שהבאנו לעיל כלומר, שראויה לאכילה לכלבים בעודנה חיה, אם כן עיקר דבריו חסר מן הספר. ואפשר לפרש דבריו על פי הרמב"ן שהבאנו לעיל. כלומר, שלענין אפשרות שהבהמה תמות, לא הסיח את דעתו, אך גם זאת לא אמר בפירוש, וצריך עיון בכוונתו. נמצינו למדים, שהשאלה אם בהמה שמתה מוקצת מחמת איסור, נחלקו בה ראשונים.